

Att studera Ivar Tengboms arkitektur

Anders Bergström

Vid sekelskiftet 1900 lades grunden till det moderna arkitektyrket i Sverige. Arkitekterna sökte respekt för sitt yrkeskunnande och strävade efter att kontrollera byggnadsverksamheten i landet. Målet var att uppnå en professionalisering med utgångspunkt från nya byggnadsuppgifter, som förknippades med samhällets begynnande industrialisering och demokratisering. Samtidigt fanns en viktig föreställning om behovet att förena visionen av det framtida industrisamhället med en känsla av kontinuitet och historisk förankring. Det var en föreställning som kunde ta sig uttryck i en nationell romantik eller kanske en historisk realism.

Ivar Tengbom (1878–1968) är den arkitekt som tydligast representerar den nya yrkesrollen i Sverige. I kontrast mot den romantiska konstnärsroll som odlades av exempelvis Ragnar Östberg betraktade Ivar Tengbom arkitektyrket ur ett mer rationellt perspektiv. Tengboms rationella hållning skall emellertid inte överdrivas. Han sökte snarast en medelväg, ett fruktbart sätt att förena rationalism och romantik. Såväl Östberg som Tengbom verkade också för ett gemensamt mål, att stärka den svenska byggnadskonsten och arkitekternas ställning.

En studie av Ivar Tengboms arkitektur är utgångspunkten för mitt avhandlingsarbete vid Arkitekturhistoria, KTH. Jag har valt att närmare studera de viktigaste byggnaderna ur Ivar Tengboms omfattande produktion. Det är alltså verket och dess tillkomsthistoria som står i centrum. Källmaterialet i form av ritningar och skisser, tryckta texter och bevarade dokument bildar utgångspunkten för en tolkning av Ivar Tengboms arkitektur. Tengboms byggnader uttrycker en genomtänkt uppfattning om grundläggande arkitekturfrågor, och sökandet efter en *arkitekturuppfattning* är därför en viktig utgångspunkt för mina studier.

I den här uppsatsen skall avhandlingsarbetet beskrivas utifrån några konkreta problem av såväl praktisk som mer teoretisk art. Det handlar om att strukturera en berättelse, att anlägga ett perspektiv och att välja ut ett källmaterial. Inledningsvis handlar det också om valet av den egentliga frågan och hur den i sin tur påverkar metod och material.

Den inledande frågan

Avhandlingsarbetet om Ivar Tengbom hör hemma inom ämnet arkitekturhistoria, och inom den forskningstradition som utgår från *personmonografien* som arbets- och fram-

Konserthuset vid Hötorget i Stockholm (1920–26) utgör höjdpunkten på Ivar Tengboms verksamhet som arkitekt. I Konserthuset förenas Tengboms intresse för rationell byggnadsteknik med ett historiskt perspektiv, med tankar om ursprung och utveckling. Foto okänd i Arkitekturmuseet.

ställningsform. Personmonografin kan inte betraktas som en metod utan förutsätter särskilda metoder för att samla in och analysera ett empiriskt material. Men personmonografin ställer som framställningsform särskilda krav som knappast gör det meningsfullt att skilja de enskilda metoderna åt.

Inom ämnet arkitekturhistoria har personmonografin tidigare behandlats av Eva Rudberg i en uppsats om ”Arkitektmonografin som forskningsmetod”, publicerad i *Tidskrift för Arkitekturforskning* (4, 1991). Eva Rudberg framhåller där personmonografin från den pedagogiska sidan, som ett viktigt hjälpmedel att gestalta och förmedla kunskap. Valt med omsorg kan ett snävt ämnesområde ge en rik bild av en omfattande tidsepok. Ett grundläggande skäl att skriva personmonografiskt är därmed *avgränsningen*. Genom att välja att se ett skede eller en händelse i ett snävare perspektiv ökar möjligheterna att nå djupare i källmaterialet, att nå säkrare kunskap om den historiska processen och att kunna förmedla denna kunskap på ett begripligt sätt.

Valet av Ivar Tengbom som forskningsobjekt kan motiveras på olika sätt. Det finns hos Tengbom flera drag som är värda att framhålla och som kan bidra till en djupare förståelse av den epok han verkade i. Tengboms byggnader är av en dignitet som ger anledning till närmare analyser av tillkomsthistorien och avsikterna i samband med projekteringen. Tengbom intresserar också genom sitt inflytande över det offentliga byggnadsväsendet, framförallt som generaldirektör för Byggnadsstyrelsen (1924–36). Till detta kommer hans förmåga att medvetet formulera en teoretisk hållning till byggnadsuppgifterna, som professor vid Konsthögskolan (1916–20) men också i presentationer och tidskriftsartiklar. Hans pedagogiska och i någon mån monumental sida bär här tydliga drag av föregångaren Isak Gustaf Clason.

Ivar Tengboms betydelse för utvecklingen av arkitektrollen och arkitektkontorets organisation i Sverige var ett perspektiv som fångade mitt intresse. Till stor del hade detta perspektiv sitt ursprung i Björn Linns uppsats ”Ivar Tengbom och arkitekturtycket”, publicerad i antologin *Stenstadens arkitekter* (1981). Under arbetets gång har detta perspektiv emellertid förskjutits från intresset för det konkreta arkitektarbetet till ett mer teoretiskt förhållningssätt. Frågan kretsar kring utvecklingen av den akademiska arkitekturtraditionen från sekelskiftet 1900 fram till 1940-talet. Denna utveckling innebar att en akademisk rationalism förenades med

en romantisk konstsyn, med utgångspunkt från engelsk, fransk och tysk horisont.

Att lyfta fram det växelspel mellan teoretisk och praktisk kompetens, som kan utläsas ur tillkomstprocesserna till Ivar Tengboms byggnader, kan alltså sägas vara det egentliga syftet med avhandlingsarbetet, vid sidan om det syfte som består i att lyfta fram en betydelsefull arkitekt i det svenska nittonhundratalets arkitekturhistoria. Tengboms arbetssätt skall här inte närmare behandlas, men jag kan konstatera att frågeställningen efter hand har krävt en kombination av källmaterial och analysmetoder. Avhandlingsarbetets inledningskede koncentrerades till studier av det källmaterial som utgjordes av ritningar och skisser. Detta hängde samman med valet att fokusera på Tengboms verk snarare än på hans person.

Att skilja på sak och person

Valet att följa ett enskilt fall, en person eller en byggnad, innebär inte att det personliga nödvändigtvis står i fokus. Visserligen är en koncentration på handlingen och aktörerna en viktig utgångspunkt för att skriva historiskt eller monografiskt men det finns samtidigt stora möjligheter att balansera det personliga mot en samtida kontext.

Försöket att rekonstruera en arkitekturuppfattning bidrar i mitt fall till att perspektivet förskjuts mot vad som inom idé- och litteraturhistoria brukar betecknas som *intellektuell biografi*. Det är ett perspektiv som lägger större vikt vid verkanalyser och kontextuella frågor. Avsikten med avhandlingsarbetet är att teckna en bild av Ivar Tengbom genom hans byggnader, och genom den föreställningsvärld som framskymtar ur tolkningen av dessa byggnader.

Resonemanget kring att anlägga ett sådant perspektiv blir kanske mer konkret med utgångspunkt från några exempel på personmonografier, som på olika sätt har betytt någonting för mitt arbete med Ivar Tengboms arkitektur. Eva Rudbergs avhandling om *Uno Åhrén* (1981) kan stå som exempel på hur en epok, i detta fall funktionalismens genombrott, kan beskrivas genom en person. På ett motsvarande sätt beskriver Johan Mårtelius, i avhandlingen *Göra arkitekturen historisk* (1987), framväxten och tillämpningen av 1800-talets arkitekturtänkande med I. G. Clason och byggnaden för Nordiska museet som exempel.

När det gäller den konkreta tolkningen av en byggnad finns mycket att lära av Elias Cornells bok *Ragnar Östberg*,

svensk arkitekt (1965). Den kan på flera sätt anses förebildlig i sin egenskap av byggnadsmonografi. I det centrala kapitlet om Stockholms stadshus rör sig Cornell skickligt mellan beskrivningar av den verkliga byggnaden, den långa tillkomstprocessen och samtida referenser. Ragnar Östbergs förhållande till sin omgivning är emellertid svagt utbildat hos Cornell. Ett sådant utblickande perspektiv företräds istället av Bo Grandien, som i avhandlingen om Carl Georg Brunius, *Drömmen om medeltiden* (1974), och framförallt i studien av Fredrik Wilhelm Scholander, *Drömmen om renässansen* (1979), har utvecklat en imponerande färgstark och myllrande värld till fond åt sina huvudpersoner.

Ett annat perspektiv företräds av Ulf Larsson i hans avhandling om väg- och vattenbyggaren Otto Linton, *Brobyggaren* (1997). Här handlar det snarast om professionsforskning, där Lintons verksamhet som konstruktör, lärare och debattör knyts till en omfattande kontext och där personen, Linton själv, får ett mycket begränsat utrymme. En sådan hållning leder till frågan hur kritisk man skall vara mot sitt forskningsobjekt. Det kritiska förhållningssättet kan avslöja dolda sammanhang som på olika sätt kan förmedla viktiga kunskaper om en epok. Ett exempel på detta är Fredric Bedoires avhandling om Gustaf Wickman, *En arkitekt och hans verksamhetsfält kring sekelskiftet: Gustaf Wickmans arbeten 1884–1916* (1974), där utvecklingen av arkitektyrkets sociala och ekonomiska förhållanden kring sekelskiftet 1900 är föremål för en inträngande diskussion.

Dessa arbeten har på olika sätt bidragit till min hållning i arbetet med Ivar Tengboms arkitektur. Framställningen har här begränsats till svenska exempel, men arkitektmonografin utgör också en internationell genre, även om det är mer ovanligt att personmonografiska avhandlingar publiceras i ursprunglig form.

Struktur och material

Vid sidan om valet av fråga, och sättet att anlägga ett perspektiv, är *dispositionen* ett viktigt verktyg för att påverka forskningens resultat och för att göra resultatet begripligt. Att skriva en personmonografi är till viss del att berätta en historia på ett välgrundat och trovärdigt men också för frågorna och slutsatserna fruktbart sätt.

Materialet kan struktureras antingen renodlat *kronologiskt* eller *tematiskt*, men också genom en kombination av dessa möjligheter. Den tematiska strukturen är nog den

vanligast förekommande, men arbetet om Ivar Tengbom utgår snarare från en kronologisk linje samtidigt som varje kapitel samlar sig kring en tematisk idé. Utgångspunkten har också varit att kapitlen skall kunna läsas var för sig som fristående essäer. Förutom en kortare inledande respektive avslutande del har materialet disponerats i sex huvudkapitel. Flera av huvudkapitlen har fått karaktären av byggnadsmonografier med anknytning till var sin central byggnad i Tengboms produktion. Detta har varit ett sätt att strukturera det stora antalet utförda byggnadsverk, utan att riskera att texten övergår i en utförligt kommenterad verkförteckning.

Det första kapitlet behandlar främst studieåren och den grundläggande praktiken. I det andra kapitlet beskrivs sedan, med utgångspunkt från *Högalidskyrkan* i Stockholm (1911–23), hur Tengbom förhåller sig till hantverksrörelsen och till en nationell rörelse med förebilder i medeltida byggande. I det tredje kapitlet kontrasteras detta arbetssätt mot byggnaden för *Stockholms enskilda bank* (1911–15), med dess anknytning till en modern och internationell klassicism, liksom till det maskinbearbetade materialet.

I det fjärde kapitlet bildar *Stockholms konserthus* (1920–26) utgångspunkten för en tolkning av tjugotalsarkitekturen och dess förhållande till antiken. Sedan följer det femte kapitlet, som behandlar staden och dess byggnadstraditioner med *Tändsticksbolagets byggnad* (1926–28) som huvudexempel. Slutligen kommer synen på funktionalismen och förhållandet mellan tradition och modernitet till uttryck i det sjätte kapitlet, som delvis grupperar sig kring byggnaden för *Svenska institutet i Rom* (1937–40).

Koncentrationen till några viktiga verk i Tengboms produktion hänger samman med deras betydelse i den svenska arkitekturhistorien, men också med tillgången på källmaterial. Materialet kring Ivar Tengbom utgörs i första hand av ritningar och skisser, handlingar och fotografier i Arkitekturmuseets arkiv. Det är en mycket omfattande samling, en av museets största, och den rymmer med få undantag också huvuddelen av Tengboms stora produktion. En mindre del av ritningsmaterialet är samlat, tillsammans med personligt material, i biblioteket i nuvarande Tengboms arkitektkontor. Här återfinns också Ivar Tengboms boksamling.

Förutom i ATA och Riksarkivet, där material kring offentliga byggnadsuppgifter finns samlat liksom även i Stockholms Stadsarkiv, återfinns delar av materialet i privata och offentliga arkiv spridda över hela landet. I facktidskrifter

och dagstidningar finns ett rikt material av eller om Ivar Tengbom, huvudsakligen knutet till tidskrifterna *Arkitektur* (*Teknisk tidskrift*) och *Byggmästaren*.

Huvuddelen av källorna utgörs alltså av arkivmaterial eller av tryckta texter. Intervjuer bör ses som ett komplement, men också behandlas med viss försiktighet. Eva Rudberg har i sin artikel ”Arkitektmonografien som forskningsmetod” urskiljt *närhistoriska* monografier, som behandlar personer så nära vår egen tid att det finns förstahandskällor att tillgå. I sådana fall blir givetvis intervjumetoden viktig för datainsamlingen. Mitt avhandlingsarbete om Ivar Tengbom kan emellertid inte betraktas som en renodlat närhistorisk monografi, och intervjumetoden används därför endast som ett komplement.

Under avhandlingsarbetet har jag tillämpat ett skrivsätt som medvetet organiseras som en form av dialog mellan *det personliga*, d.v.s. olika skrifter och uttalanden; *verket* eller det byggda och slutligen *kontexten*, det sammanhang som byggnaderna och aktörerna ingår i. Så byggs en pendling upp mellan tre olika typer av material och tolkningssätt. Rent konkret innebär det att texten byggs upp av citat i form av såväl skrivna texter som beskrivningar, ritningar och fotografier. Detta kompletteras fortlöpande med reflekterande tolkningar. Det handlar om att för läsaren söka rekonstruera den process som forskningsarbetet i sig utgör.

Tolkningen av Ivar Tengboms byggnader utgår huvudsakligen från de idéer som förmedlades i den samtida arkitektvärlden. Det handlar inledningsvis om akademimetoderna, sättet att organisera en plan efter ett program, att överföra rörelsen i planen till rummen i sektionen och att proportionera fasader och detaljer. Ivar Tengbom utgick givetvis från de kunskaper han hade tillägnat sig i undervisningen vid Chalmers tekniska läroanstalt och vid Konstakademiens byggnadsskola. Den franske arkitekturteoretikern Viollet-le-Ducs idéer påverkade Tengbom i riktning mot en rationell akademism. Det var ett perspektiv som sedan aktualiserades under Tengboms stipendieår i Paris.

Ivar Tengbom odlade också ett intresse för materialens betydelse, och för arkitekturen som social konstruktion, grundat på en personlig tolkning av John Ruskin och den engelska hantverksrörelsen. Det var emellertid först efter kontakter med tysk arkitektur och med Deutscher Werkbund, som Tengboms arkitekturuppfattning kan sägas ha mognat och gjort honom redo för de stora byggnadsupp-

gifterna. Läroåren rymmer alltså en omfattande ideologisk bakgrund. Under Tengboms verksamhetstid tillkommer sedan nya utgångspunkter för helhetskomposition och för utformning av detaljer och ornament. Intresset för byggnadens förhållande till sin omgivning, till landskapet och staden genererar idéer för miljöbildning, som blir betydelsefulla för Tengboms arbetssätt. Framväxten av funktionalismen erbjuder slutligen en intressant möjlighet att jämföra Tengboms insatser under trettioalet med hans tidigare arbetssätt.

*

Syftet med studien av Ivar Tengboms arkitektur har för mig varit att undersöka förmågan att omsätta teori i praktik, en förmåga som framträder bakom Tengboms byggnader. Ivar Tengboms verksamhet visar hur viktigt samspelet mellan teori och praktik är för en framgångsrik arkitekt. Men den visar också hur 1900-talets arkitektur bygger på en kontinuerlig utveckling av 1800-talets arkitekturtänkande.

I stort sett har vi ännu en begränsad kunskap om arkitekturens idébakgrund under 1900-talet. Det gäller inte bara för internationella förhållanden. Också den svenska situationen skulle berikas och förklaras av en serie studier av arkitekter, eller institutioner, som på olika sätt har utövat inflytande över professionen.

Att på detta sätt kombinera arkitekturhistoriska studier med studier av växelspelet mellan teori och praktik utgör kanske inte ett självklart perspektiv inom ramen för personmonografien. Men det ger goda möjligheter att jämföra arkitektens intentioner med det byggda resultatet. Det handlar i mitt fall om en tolkning av det byggda, som hålls samman av personen Ivar Tengbom. Men det handlar också om jämförelser med tänkbara förebilder eller motsvarande typer, ett påvisande av likheter och olikheter, som kanske kan uppfattas som en undersökning av vad en arkitekturuppfattning egentligen innebär.

Sättet att ställa frågor kring arkitekters verk och verksamhet blir till sist alltid en fråga om vad arkitektur är. Perspektivet kan skifta, men syftet måste vara att närmare förstå utgångspunkterna för arkitekturens utveckling. Är det då tillräckligt att återuppväcka en kunskap som kanske har gått förlorad?

Arkitekturen kan uppfattas som en långsamt verkande kraft, där kontinuiteten har en större betydelse än vi van-

ligtvis uppmärksamma. Kunskapen om de historiska förloppen kan framstå som en förutsättning inte bara för att förstå, utan också för att handla. Målet måste därför vara att åter göra den historiska kunskapen brukbar. En sådan uppfattning ligger nära till hands i umgänget med Ivar Tengboms arkitektur.

Foto: Sten Leijonhufvud

Anders Bergström, arkitekt SAR
doktorand vid KTH-Arkitektur

Litteratur

Denna uppsats har i en tidigare version diskuterats i ett doktorandseminarium vid Arkitekturinstitutionen, KTH, i maj 1999. Prof.em. Björn Linn bidrog då som opponent med många värdefulla synpunkter och kommentarer, varefter texten delvis har omarbetats. En diskussion av metodfrågorna har inledningsvis utgått från Eva Rudbergs artikel "Arkitektmonografien som arbetsmetod", publicerad 1991 i *Tidskrift för Arkitekturforskning* (nr 4–1991, s. 51–64.).

Den personmonografiska metoden behandlas ur en rad olika infallsvinklar i antologin *Att skriva människan*, red. Sune Åkerman, Ronny Ambjörnsson och Per Ringby (1997). För en diskussion kring olika biografiska angreppssätt kan här särskilt rekommenderas ett bidrag av Thomas Söderqvist; "Det vetenskapliga livet mellan misstänksamhetens och uppbyggelsens hermeneutik".

Bland personhistoriska monografier inom arkitekturområdet har jag i uppsatsen utgått från följande arbeten:

BEDOIRE, FREDRIC; *En arkitekt och hans verksamhetsfält kring sekelskiftet: Gustaf Wickmans arbeten 1884–1916*, 1974.

CORNELL, ELIAS; *Ragnar Östberg, svensk arkitekt*, 1965.

GRANDIEN, BO; *Drömmen om medeltiden*, 1974.

IDEM, *Drömmen om renässansen*, 1979.

LINN, BJÖRN; "Ivar Tengbom och arkitektyrket" i *Stenstadens arkitekter*, 1981.

MÄRTELIUS, JOHAN; *Göra arkitekturen historisk*, 1987.

RUDBERG, EVA; *Uno Åhrén*, 1981.